

**«БИТВА ЗА АНГЛІЮ» В ІСТОРИЧНИХ ОПТИКАХ
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Рамазанов Шаміль Шахович

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії,

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», м. Київ

e-mail: naukoved@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8603-0152>

Левітас Фелікс Львович

доктор історичних наук,
професор кафедри історичної та громадянської освіти,
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ
e-mail: f.levitas@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1049-3905>

Анотація. Починаючи від завершення Другої світової війни і по теперішній час радянська, згодом російська історіографія, намагалася довести, що СРСР був головним спадкоємцем перемоги над нацизмом. Основні акценти, які розставляли ідеологічно заангажовані історики, будувалися виключно на фактах німецько-радянської війни; театри воєнних дій в Західній Європі, Азії та Африці висвітлювалися дотично. Автори публікації розкривають хід військових подій в Західній Європі, насамперед, героїчне збройне протистояння народу Великої Британії гітлерівській агресії і претензіям III Рейху на світове панування. Авторами здійснюється компаративний аналіз історичних джерел – спогадів безпосередніх учасників подій і свідків, а також відомих англійських та американських дослідників, праці яких із згаданої теми вважаються найяскравішими документальними розвідками. Серед відомих авторів: В. Черчилль, М. Олбрайт, Б. Лиддел-Гарт, Х. Болдуїн, Д. Фуллер, У. Шиллер, Е. Бівер, М. Гейстінгс, Е. Ларсон, Л. Дейтон та ін. Спираючись на вагомий доробок істориків Великої Британії і Сполучених Штатів Америки, в статті розглядаються важливі питання англо-німецького протистояння від літа 1940 р. до весни 1941 р., тобто від початку реалізації нацистами плану повітряної війни проти Великої Британії і Десантної операції «Морський Лев» до остаточної відмови А. Гітлера від цих планів в зв'язку з великими втратами і героїчним опором планам III Рейху знищити Британську імперію. Запропонована публікація панорамно показує перебіг військових подій в повітрі і на морі. Великого значення набуває подвиг королівських ВПС та ВМС, всього британського суспільства на чолі з В. Черчиллем, які стали на захист країни і всієї цивілізації. Авторами розглядаються стратегічні, тактичні і психологічні аспекти війни, аналіз яких буде корисним сучасному суспільству, що знаходиться в умовах глобальних військових викликів.

Ключові слова: Друга світова війна, «Морський Лев», Велика Британія, Десантна операція, ВПС, ВМС.

Постановка проблеми. Довгий час після завершення Другої світової війни радянська історіографія намагалася зайняти домінуючу позицію у висвітленні історичних подій минулої війни, відверто наповнюючи одну із найбільших трагедій ХХ століття ідеологічним, героїчним змістом, оточуючи її різноманітними культами та міфами. Суспільству постійно нав'язувалась думка, що СРСР мало не єдиний, хто переміг нацистську Німеччину та її союзників в жорстокому протиборстві з ворогом, що власне, призвело до викривленої уяви про події минулої війни. Автори публікації поділяють думку відомого англійського історика Н. Девіса про те, що 75% дивізій Вермахту було розгромлено на Східному фронті [Девіс, 2005, с. 751]. Але комплексний історичний підхід до вивчення такої знакової теми, що вплинула на весь хід світової історії ХХ – ХХІ ст., вимагає панорамного звернення до різноманітних театрів військових дій: на Заході Європи, в Африці та басейні Тихого океану.

Метою цієї публікації є аналіз і панорамний огляд військових і політичних подій літа 1940 р. – весни 1941 р., що визначали протистояння Великої Британії та нацистської Німеччини, і які стали предметом всебічних досліджень як безпосередніх учасників подій, так і знаних англійських і американських науковців.

Мета публікації зумовила формулювання основних наукових завдань, які поставили перед авторами:

- визначити найзначніші історичні праці та їх авторів, чиї наукові розвідки носять аксіоматичний характер і наповнені цінним інформаційно-аналітичним змістом;
- спираючись на значний масив англо-американської літератури, показати історичні етапи «битви за Англію» та роль всіх суспільних станів британського суспільства у відсічі гітлерівської армії;
- розкрити історичне значення і вплив «битви за Англію» на весь подальший хід Другої світової війни, узагальнити унікальний досвід британського суспільства в протистоянні з найсильнішим агресором, що складає вагомий історичний досвід в умовах сучасних глобальних військових викликів.

Історіографічний огляд. В історіографічному контексті нобелівська праця В. Черчилля «Друга світова війна» займає концептуальне місце. Адже В. Черчиллю довелося очолити Британський уряд в один із найтяжчих періодів світової історії, коли Велика Британія один на один в Європі протистояла нацистській агресії. Саме Черчилль ввів до наукового обігу такі терміни як «битва за Францію», «битва за Англію» та «битва за Лондон». Британський прем'єр з честю витримав виклики історії і привів свою націю до перемоги. Справжньою військовою енциклопедичністю відзначаються праці воєнного теоретика і аналітика Б. Лиддел-Гарта, який по-щедрому ділиться з читачами і колегами методологією в оцінках військових стратегій – і об'єктивними науковими висновками щодо історичних подій.

Великим фактичним матеріалом відзначаються праці безпосередніх учасників і свідків подій: політиків, військових істориків, експертів і журналістів Д. Фуллера, Х. Болдуїна, Л. Дейтона, У. Ширера, М. Олбрайт, Б. Александера та ін. Завдяки включенню до військово-історичних праць тогочасних офіційних документів, спогадів, листувань, щоденників, архівних матеріалів велику джерельну цінність мають праці Я. Кершоу, М. Гейстінгса, Д. Гарта, Е. Ларсена та ін. Саме

поєднання найважливіших фактів і подій, викладених англійськими і американськими дослідниками, дозволили авторам цієї публікації досконало показати один із знакових сюжетів Другої світової війни. Долучені до сучасного наукового дискурсу праці зарубіжних дослідників, допомагають сучасному суспільству змінювати контекст історичної пам'яті і об'єктивно зрозуміти трагічне минуле.

Виклад основного матеріалу. Термін «битва за Англію» використовується на позначення повітряно-морської оборонної операції Великої Британії проти нацистів від липня до жовтня 1940 р., за іншими міркуваннями дослідників – до травня 1941 р. Термін «битва за Англію» був вперше вжитий у виступі В. Черчилля перед Палатою громад 18 червня 1940 р. в зв'язку з поразкою Франції і готовністю групи її вищих військових керівників підписати сепаратний договір з А. Гітлером. Британський прем'єр-міністр сповістив парламентарів і простих громадян, що це літо буде дуже важким для країни і британці повинні виконати свій обов'язок, яких би зусиль і випробувань це не коштувало [Хорошевський, 2019, с. 113-114].

Хроніка подій, яка передувала виступу В. Черчилля, дуже точно викладена у фундаментальній праці американського історика і публіциста, учасника Другої світової війни Х. Болдуїна. Автору вона видається такою: «Протягом вересня 1939 р. – червня 1940 р. гітлерівська Німеччина завдала поразки Польщі, Данії, Норвегії, Голландії, Бельгії, Франції. Британія залишилась наодинці із завойовником». Для дослідників є важливим твердження автора, що думки про вторгнення на Британські острови з'явилися у А. Гітлера під час нападу на Польщу. Нацисти назвали цей план – «Морський лев». Коли морські порти Ла-Маншу опинилися в руках у Німеччини – 2 липня 1940 р., Верховний штаб видав першу директиву: «Фюрер і верховний головнокомандувач, визначили, що висадка в Англії можлива за умови досягнення переваги у повітрі, а також за виконання інших певних умов». Х. Болдуїн підсумовує: «Готуючись до операції вторгнення в Англію, німці працювали з великою енергією. 31 липня була встановлена попередня дата вторгнення – 15 вересня» [Болдуїн, 2002, с. 49-50].

«Тріумфаторські настрої після капітуляції Франції панували серед більшості німецьких вищих військових», – підкреслює відомий американський історик У. Ширер. «Остаточна перемога Німеччини над Англією тепер тільки питання часу, – писав 30 червня 1940 р. начальник штабу оперативного керівництва Вермахту, улюблений стратег А. Гітлера генерал А. Йодль, – ворожі наступальні операції у великих масштабах більше неможливі» [Ширер, 2004, с. 777]. Ейфорія від бліцкригів 1939 – 1940 рр. передалася від військових чинів до політичного керівництва III Рейху. Як стверджує англійський історик Я. Кершоу, фюрер був настільки впевнений, що йому без проблем вдасться вирішити питання мирним чи військовим шляхом, що 31 липня 1940 р. він видав наказ про підготовку до нападу на Радянський Союз, який мав відбутися в травні 1941 р. В стратегічному плануванні все виглядало наступним чином: перший крок – примус Великої Британії до миру, в якому Німеччина обов'язково залишається господаркою Європи. Другим кроком є похід на Схід за «життєвим простором», який давно був визначений в «Майн Кампф». У висновках Я. Кершоу констатує: «Перемога над СРСР давала Німеччині важливі стратегічні ресурси, Британія буде вимушена повністю капітулювати. Буде посилено тиск на США за допомогою Японії, що попередить американський вплив

на європейські справи» [Кершоу, 1997, с. 222-223]. А. Гітлер був впевнений, що Велика Британія, щоб уникнути війни, буде вимушена прийняти німецькі умови миру. 19 липня 1940 р. фюрер виступив перед рейхстагом і запевнив депутатів: він прагне миру з Британією. Якщо офіційний Лондон відмовиться від миру, він здійснить пряме вторгнення [Фуллер, 2004, с. 99].

На ультиматум А. Гітлера, В. Черчилль дав вичерпну і недвозначну відповідь Німеччині: «Ми будемо йти до кінця... Ми будемо битися на морях і океанах... Ми будемо битися в повітрі... Ми будемо битися на пляжах... Ми будемо битися на аеродромах... Ми будемо битися на полях і на вулицях. Ми будемо битися в горах. Ми ніколи не здамося!» [Болдуин, 2002, с. 45]. Насправді, британський прем'єр брав на себе велику історичну відповідальність. Адже в середовищі англійському істеблішменті було чимало прихильників сепаративного миру з А. Гітлером, і тому мюнхенці шукали дипломатичних контактів з нацистами через дипломатів-посередників інших країн.

Провідний британський військовий експерт Л. Дейтон стверджує, що серед англійських аристократів і землевласників панувала думка про можливість зростання комуністичних настроїв і соціальних вибухів, які могла принести європейська війна. Їх лякала навіть перемога Великої Британії в цій війні. Їх лякала також можлива радянська експансія в світі. І такі люди були готові йти на поступки А. Гітлеру. Але в англійських прибічників «дивної війни» нічого не вийшло. В. Черчилль переміг. Це був його зірковий час. Перш за все, він зумів переконати британське суспільство – якщо А. Гітлер переможе – німці ніколи не зупиняться. Під загрозою будуть і США, і вся світова цивілізація. У Британської імперії і співдружності націй є тільки один шанс – перемогти нацистів [Дейтон, 2000, с. 235-237].

Особистий внесок В. Черчилля полягав у тому, що він не тільки переконав свою націю дати відсіч планам А. Гітлера, а й позбавив свій народ від «синдрому Дюнкерка». Британія стала на шлях боротьби. Готуючись до ймовірного німецького десанту на острови, в країні почалися масові фортифікаційні роботи. В зонах небезпеки на 100 миль вглиб створювалися потужні протитанкові перешкоди. З перехрест'я і станцій були прибрані покажчики та вивіски з назвами місцевостей, пляжі оточили дротовими загородженнями, а до загонів місцевої самооборони набирали чоловіків старших і молодших за призовний вік, забезпечуючи їх простою зброєю. Таким побачив переддень «битви за Англію» відомий історик М. Гейстінгс [Гейстінгс, 2019, с. 119].

Готувалися різноманітні пастки і схованки, які мали стати певним «сюрпризом» для німецького десанту. Із ополченців створювалася система мобільного рухомого резерву, яка мала несподівано контратакувати гітлерівські моторизовані частини і піхоту. Звичайні магазини, контори і, навіть, сільські будинки перелаштовували на вогневі позиції та укриття. Їх планували укомплектувати добровольцями-самогубцями, які б затримали німецьку армію на шляху до столиці. Чисельні загони ополченців, за браком зброї, вимушені були проходити вишкіл з дерев'яною зброєю і тільки після завершення навчання такі загони отримували рушниці та ручні кулемети. Волонтери скрізь допомагали військовим і знищували спеціальні мітки, які розставляли німецькі диверсанти.

Основні резерви відводились в тил і були готові до контратакувальних дій. Планувалося підірвати будь-які ресурси, у випадку загрози їх захоплення. Значно посилювалася оборона міст, політичних та індустріальних центрів країни [Гарт, 2023, с. 101].

Власним прикладом В. Черчилль підняв потужну хвилю національного патріотизму. Його непримиренне ставлення до А. Гітлера і нацизму, віра в перемогу знайшли сотні тисяч послідовників. Чоловіки і жінки масово поповнювали збройні сили і промислові підприємства. Звичайні шофери стали водіями військових вантажівок, броньових автомобілів або танків. Жінки теж мали широкий вибір професій: поповнювали лави ВПС та ВМС, доглядали за пораненими, керували машинами швидкої допомоги, вивчали нову військову техніку.

А. Гітлер хотів якнайшвидше закрити питання з Англією, адже після капітуляції Франції, він поспішав звільнити сили для нападу на СРСР. Фюрер вважав, що має потужні аргументи у відносинах з Британією. Військовий потенціал Німеччини значно переважав англійську армію. Бойовий досвід був теж на стороні Вермахту і Люфтваффе. Після капітуляції Франції Велика Британія втратила свого останнього союзника на континенті.

А. Гітлер як політик і полководець помилявся, коли не припускав, що й Англія має свої значущі козирі у великій політичній грі. Британські ВПС, хоча і поступалися в кілька разів Люфтваффе, але мали більш досконалі повітряні машини, ніж гітлерівські аси. До того ж, британська авіаційна промисловість могла швидко налагодити випуск нових літаків, а такого динамічного потенціалу Німеччина не мала. В «битві за Англію» Королівські ВПС використали цілу систему радіолокаційних станцій, на яку німці навіть не звернули уваги. Потужні радары сповіщали про підходи до берегів Альбіону німецьких ескадрилій на відстані майже 200 км. Протягом всієї «битви за Англію» командування Люфтваффе так і не зрозуміло до кінця роль цієї ефективної системи протиповітряної оборони, яка відігравала важливу роль у наведенні британських винищувачів на німецькі бомбардувальники [Гейстингс, 2019, с. 109].

Повною несподіванкою для німців було створення британськими секретними службами дешифрувальної машини, яка зламувала нацистські коди, котрі змінювалися принаймні раз на день. До роботи над дешифрувальною машиною було залучено фахівців математики, аналітиків, істориків, майстрів з шахів. Таємна інформація німців надходила до В. Черчилля від 1940 р., і це допомагало йому вибудувати стратегічні й тактичні плани [Гарт, 2023, с. 102-103].

Початком «битви за Англію» більшість дослідників вважають 10 липня 1940 р., коли почалися постійні сутички між англійською і німецькою авіацією. Перед Люфтваффе стояли завдання атакувати британські транспорти, а також порти й індустріальні зони приморських міст. Нацисти сподівалися, що в постійних повітряних сутичках вони зможуть виснажити британські ВПС і завдати найбільших втрат містам, де планувалось десантування військ [Черчилль, 1997, с. 135]. Очільник німецької авіації Г. Геринг запевняв А. Гітлера, що під ударами асів Люфтваффе Англія швидко капітулює і десантна операція через Ла-Манш буде взагалі непотрібна. В культовій книзі В. Черчилля «Друга світова війна» вміщено важливі статистичні показники щодо першого етапу «битви за Англію». Так в повітряних боях з 10 по 13 липня 1940 р. англійські ВПС втратили 15 літаків, німецькі – 45.

З 13 липня по 3 серпня британські втрати обчислювалися 44 літаками, а німецькі – 137 [Черчилль, 1997, с. 147].

Розлючений Г. Геринг обіцяв британцям справжній Армагеддон. На 13 серпня із типовою для нацистів помпезністю було підготовлено великий повітряний наступ з кодовою назвою «День орла». До операції залучалося близько 500 бомбардувальників та 1 000 винищувачів. Тепер перед пілоти III Рейху ставилося нове завдання: знищити військову інфраструктуру: аеродроми, військові бази, склади, логістичні центри, авіаційні підприємства противника. Але британські пілоти-винищувачі виявилися на висоті. «День орла» не дав очікуваних результатів.

Роздратований Г. Геринг дав наказ продовжувати атаки британських островів і в наступні дні серпня. Щоправда, була змінена тактика повітряних боїв. Тепер німецькі бомбардувальники йшли на значній висоті та були щільно оточені винищувачами, що мало на меті прикрити їх від атак англійців. Але і британські ВПС змінили тактику повітряних боїв. Тепер одна частина англійських літаків зав'язувала повітряні бої з німецькими винищувачами, відволікаючи їх, тоді як інші британські пілоти нещадно атакували безпосередньо важкі німецькі бомбардувальники [Бівор, 2022, с. 156-157]. За підрахунками В. Черчилля з 10 по 24 серпня англійська авіація втратила в повітряних боях 193 літака, німецька – 406 машин. З цього приводу британський прем'єр писав: «У розпалі подій наші стійкі і мужні пілоти не знітилися і витримали всі іспити. Англія була врятована» [Черчилль, 1997, с. 147].

20 серпня у Берліні А. Гітлер висловив невдоволення Г. Герингу тим, що Люфтваффе не змогло здобути перевагу над Англією в повітрі. Своєму оточенню він заявив: «За теперішніх умов сподіватись на капітуляцію Англії в 1940 році вже не доводиться». Однак фюрер не став скасовувати десантну операцію «Морський лев», призначену на 15 вересня [Ларсон, 2022, с. 212].

На другому етапі «битви за Англію» (24 серпня – 27 вересня) нацисти скорегували свої плани і наміри. Тепер їх головні завдання полягали в знищенні авіації англійців і нанесення руйнівних ударів по містах і, перш за все, по Лондону. Другому завданню надавалося пріоритетне значення. Психологічний фактор мав зіграти вирішальну роль. Килимові денні і нічні бомбардування столиці повинні були примусити В. Черчилля сісти за стіл перемовин на німецьких умовах. 24 серпня німецькі бомбардувальники вперше атакували Лондон. Починалася нова фаза війни. З відповіддю В. Черчилль не забарився. На наступний день англійська авіація атакувала індустріальні і військові цілі на річці Рур і столицю Німеччини – Берлін.

І хоча руйнація була незначною, вплив психологічного фактору на пересічних німців було важко переоцінити. Водночас розвіялися хибні ілюзії про здобуті перемоги без втрат, що тиражувалися ЗМІ за брехливими методичками відомства пропаганди Й. Геббельса. 4 вересня з трибуни Берлінського палацу спорту А. Гітлер пригрозив В. Черчиллю «дзеркальною відповіддю»: скинути на британські міста за ніч 150, 200, 300 і, навіть, 400 тис. кг вибухівки [Ларсон, 2022, с. 228]. Почалася «битва за Лондон». З 7 вересня по 3 листопада кожна ніч на Лондон здійснювали атаки до 200 німецьких бомбардувальників. Паралельно німецька авіація атакувала Брістоль, Бірмінгем, Портсмут та інші міста, завдаючи жахливих руйнувань цивільній інфраструктурі та вбиваючи мирних мешканців.

Про бомбардування Лондона залишила спогади держсекретарка США М. Олбрайт, яка разом з родиною емігрувала з окупованої нацистами Чехословаччини до Англії: «Не можливо було знайти надійну схованку. Укриття в приватних дворах чи громадських парках забезпечували лише захист від вибухової хвилі й уламків. Сім'ї, що ховалися в підвалі, часто-густо були задавлені чи задихалися через зруйновані ближні будинки. За перші шість тижнів шістнадцять тисяч будинків зруйновано, а ще шістдесят тисяч серйозно пошкоджено, понад триста тисяч людей залишилось без житла» Але британці трималися. В цей час зникли соціальні бар'єри. Люди з різним статусом намагалися допомогти один одному. Працювали банки, пошта, метро, підприємства, крамнички і кав'ярні. Британці відмовилися піддаватися нацистам [Олбрайт, Вудворт, 2019, с. 105-106].

В. Черчиллю вдалося неймовірно не тільки на внутрішньому фронті, але й на зовнішньому. Український історик А. Галушка, спираючись на значний зарубіжний джерельний матеріал, показав, як британський прем'єр «прорубав вікно» до США. Як йому вдалося переконати президента Ф. Рузвельта вступити у боротьбу проти А. Гітлера, подолати супротив ізоляціоністів серед урядовців і пересічних американців постачанню зброї до Англії [Галушка, 2020, с. 171-172].

Незважаючи на особисту неприязнь до комунізму, В. Черчилль попередив радянське керівництво про підготовку плану «Барбаросса» – плану нападу нацистів на СРСР. Але Й. Сталін відмовився сприймати серйозно цю важливу інформацію, вважаючи її навмисною дезінформацією, щоб зашкодити партнерським відносинам між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною, які на той час успішно розвивалися. Англійський історик Л. Рис наводить приголомшуючі факти радянсько-німецького співробітництва. Особливо в підтримці німецьких ВМС, які проводили атаки і блокаду британських островів [Рис, 2012, с. 102-104].

«В той же час в Москві серйозно були занепокоєні, що Англія, як і Франція, може капітулювати», – вважає англійський журналіст і історик А. Верт. Він акцентує увагу на тому, що радянська преса активно публікувала уривки з антинацистських промов В. Черчилля, про атаки британських ВПС території Німеччини, про допомогу, яку США надавала Англії.

Від початку «битви за Англію» і до весни 1941 р. в радянських ЗМІ постійно публікувалися репортажі і різноманітні матеріали про злочини, які здійснювала в повітряному просторі та на суші гітлерівська воячина. Навіть газета «Правда» (Центральний орган ЦК ВКП(б)) збільшила кількість публікацій про захисників британських островів і варварські повітряні атаки на Лондон. І якщо вище партійне і радянське керівництво тримало мовчазний нейтралітет з цього приводу, серед радянського суспільства утверджувалася думка, що «битва за Англію» – це справедлива справа англійського народу. Еволюціонувала і думка багатьох військових і політичних діячів – не зважаючи на радянсько-німецькі договори, війна з Німеччиною розпочала вважатися неминучою [Верт, 2003, с. 42-43].

Третій і четвертий етапи «битви за Англію» не змінили ситуацію на Західному театрі військових дій. Німецька авіація несла великі втрати. План «Морський лев» переносився кілька разів, поки не був відправлений у архів. Авіаційна промисловість Британії нарощувала свої потужності. Англійська авіація наносила удари німцям по території окупованої Європи. За ленд-лізом США поставляло до Англії зброю, транспорт, різноманітні припаси. Склалася ситуація,

яку відомий історик Б. Лиддел-Гарт охарактеризував наступним чином: «Нескорена Велика Британія перетворилася на зростаючу загрозу планам східного походу Гітлера. В «битві за Англію», вочевидь, стало зрозуміло, що проєкт вторгнення зазнав краху. Гітлеру не вистачало ресурсів для здійснення своїх задумів. Весна 1941 р. стала його першою поразкою в «битві за Англію». Провал німецької стратегії став початком падіння Гітлера, який було довершено на теренах СРСР того ж року» [Лиддел-Гарт, 1999, с. 277-278].

Висновки. 1. Англо-американська історіографія залишається потужним аналітичним і методологічним ресурсом об'єктивного вивчення історії Другої світової війни.

2. Маловідомі архівні джерела, секретні матеріали, листи, спогади, щоденники є безцінним джерельним матеріалом у висвітленні військово-політичних подій літа 1940 р. – весни 1941 р., які долучили до своїх досліджень зарубіжні автори.

3. «Битва за Англію» була знаковою подією і мала великий вплив на весь подальший хід боротьби демократичних народів проти нацизму і повалення антигуманних тоталітарних режимів.

4. Зарубіжна історіографія надає великого значення ролі особистості в історії, акцентуючи увагу на постаті В. Черчилля, який в найтрагічніший для Великої Британії час зумів згуртувати навколо себе всі національно-свідомі і патріотичні кола країни і здобути перемогу над нацистами.

5. Досвід боротьби проти озброєного агресора, який одержав народ Великої Британії, об'єднаний національною ідеєю і патріотизмом, не тільки викликає захоплення і повагу сучасників, а є вагомим історичним прикладом в умовах сучасних військових викликів ХХІ ст.

Список використаних джерел та літератури

- Болдуин, Х., 2002. *Вторая мировая война. Сражения выигранные и проигранные. Новый взгляд на крупные военные кампании Второй мировой войны*, Москва: Центрполиграф.
- Бівор, Е., 2002. *Друга світова війна*, Київ: Видавнича група КМ-Букс.
- Верт, А., 2003. *Россия в войне 1941 – 1945*, Смоленск: Русич.
- Гейстингс, М., 2019. *І роверзлося пекло... Світ у війні 1939 – 1945 років*, Харків: Клуб сімейного дозвілля.
- Гарт, Д., 2023. *Черчилль врятував цивілізацію*, Харків: Ранок-Фабула.
- Галушка, А., 2020. *Черчилль. Великие личности в истории*, Харков: Клуб семейного досуга.
- Девис, Н., 2005. *История Европы*, Москва: АСТ Транзиткнига.
- Дейтон, Л., 2000. *Вторая мировая война: ошибки, промахи, потери*, Москва: Эксмо-Пресс-Эксмо-Маркет.
- Кершоу, Я., 1997. *Гитлер*, Ростов на Дону: Феникс.
- Ларсон, Е., 2022. *Велич і ницість. Історія про Черчилля, його родину та спротив під час Лондонського бліцу*, Київ: Наш формат.
- Лиддел-Гарт, Б., 1999. *Энциклопедия военного искусства. Стратегия непрямых действий*, Москва: Спб.Terra fantastika.
- Олбрайт, М., Вудворт, Б., 2019. *Фашизм: Засторога*, Київ: Форс Україна.
- Рис, Л., 2012. *Сталин, Гитлер и Запад. Тайная дипломатия великих держав*, Москва: Астрель.
- Фуллер, Д., 2004. *Вторая мировая война*, Смоленск: Русич.
- Хорошевський, А., 2019. *Промови, що змінили світ*, Київ: Фоліо.
- Черчилль, У., 1997. *Вторая мировая война*, Ростов на Дону: Феникс.
- Ширер, У., 2004. *Взлет и падение III Рейха*, Москва: Эксмо.

References

- Bivor, E., 2002. *Druha svitova viina [World War II]*, Kyiv: Vydavnycha hrupa KM-Buks. [in Ukrainian].
- Bolduin, Kh., 2002. *Vtoraya mirovaya voina. Srazheniya viigrannie i proigrannie. Novii vzglyad na krupnie voennye kompanii Vtoroi mirovoi voini [The Second World War. Battles won and lost. A new look at the major military companies of World War II]*, Moskva: Tsentrpoligraf. [in Russian].
- Cherchill, U., 1997. *Vtoraya mirova voina [World War II]*, Rostov na Donu: Feniks. [in Russian].
- Deiton, L., 2000. *Vtoraya mirovaya voina: oshibki, promakhi, poteri [World War II: mistakes, blunders, losses]*, Moskva: Eksmo-Press- Eksmo-Market. [in Russian].
- Devis, N., 2005. *Istoriya Yevropi [History of Europe]*, Moskva: AST Tranzitkniga. [in Russian].
- Fuller, D., 2004. *Vtoraya mirovaya voina [World War II]*, Smolensk: Rusich. [in Russian].
- Galushka, A., 2020. *Cherchill. Velikie lichnosti v istorii [Churchill. Great personalities in history]*, Kharkov: Klub semeinogo dosuga. [in Russian].
- Hart, D., 2023. *Cherchill vriatuvav tsyvilizatsiiu [Churchill saved civilization]*, Kharkiv: Ranok-Fabula. [in Ukrainian].
- Heistynhs, M., 2019. *I rovezlosia peklo... Svit u viini 1939 – 1945 rokiv [And hell broke loose... The world at war in 1939 – 1945]*, Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. [in Ukrainian].
- Kershov, Ya., 1997. *Gitler [Hitler]*, Rostov na Donu: Feniks. [in Russian].
- Khoroshevskiy, A., 2019. *Promovy, shcho zminyly svit [Speeches that changed the world]*, Kyiv: Folio. [in Ukrainian].
- Larson, E., 2022. *Velych i nytsist. Istoriia pro Cherchyllia, yoho rodynu ta sprotyv pid chas Londonskoho blitzu [Greatness and lowliness. The story of Churchill, his family and the resistance during the London Blitz]*, Kyiv: Nash format. [in Ukrainian].
- Liddel-Gart, B., 1999. *Entsiklopediya voennogo iskusstva. Strategiya nepryamikh deistvii [Encyclopedia of military art. Indirect Action Strategy]*, Moskva: Spb.Terra fantastika. [in Russian].
- Olbraith, M., Vudvort, B., 2019. *Fashyzm: Zastoroha [Fascism: Caution]*, Kyiv: Fors Ukraina. [in Ukrainian].
- Ris, L., 2012. *Stalin, Gitler i Zapad. Tainaya diplomatiya velikikh derzhav [Stalin, Hitler and the West. Secret diplomacy of the great powers]*, Moskva: Astrel. [in Russian].
- Shirer, U., 2004. *Vzlet i padenie III Reikha [The Rise and Fall of the Third Reich]*, Moskva: Eksmo. [in Russian].
- Vert, A., 2003. *Rossiya v voine 1941 – 1945 [Russia in the war 1941 – 1945]*, Smolensk: Rusich. [in Russian].

“THE BATTLE OF ENGLAND” IN THE HISTORICAL OPTICS OF ANGLO-AMERICAN HISTORIOGRAPHY

Shamil Ramazanov

Candidate of Historical Sciences,

Associate professor of the Department of History,

National Technical University of Ukraine “Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv

Felix Levitas

Doctor of Historical Sciences,

Professor of the Department of Historical and Civic Education,

Borys Grynchenko Kyiv University, Kyiv

Abstract. Since the end of World War II and up to the present, Soviet and later Russian historiography has tried to prove that the USSR was the main heir to the victory over Nazism. The main accents placed by ideologically biased historians were based exclusively on the facts of the German-Soviet war; theatres of war in Western Europe, Asia and Africa being covered only tangentially. The authors of the publication reveal the course of military events in Western Europe, first of all, the heroic armed resistance of the people of Great Britain to Hitler's aggression and the Third Reich's claims to world domination. The authors carry out a comparative analysis of historical sources, including the memoirs of direct participants in the events and witnesses, as well as well-known English and American researchers whose works on the topic are considered the brightest documentary research. Among the famous authors are: W. Churchill, M. Albright, B. Liddell-Hart, H. Baldwin, D. Fuller, W. Schiller, E. Beaver, M. Hastings, E. Larson, L. Dayton and others. Based on

the significant achievements of historians of Great Britain and the United States of America, the article examines important issues of the Anglo-German confrontation from the summer of 1940 to the spring of 1941, that is, from the beginning of the Nazis' implementation of the plan of air war against Great Britain and the landing operation "Sea Lion" until A. Hitler's final refusal from these plans due to heavy losses and heroic resistance to the plans of the Third Reich to destroy the British Empire. The proposed publication shows the course of military events in the air and at sea in a panoramic way. Of great importance is the feat of the Royal Air Force and Navy, the entire British society, led by Winston Churchill, who defended the country and the entire civilization. The authors examine the strategic, tactical and psychological aspects of the war, the analysis of which will be useful to the modern society in the conditions of global military challenges.

Key words: World War II, "Sea Lion", Nazism, Luftwaffe, strategy of intimidation, separate treaty.